

STEĆCI U CAVTATU I U DUBROVAČKOJ ŽUPI

CVITO FISKOVIĆ

Sjeverno iznad kolne ceste, koja iz Dubrovnika vijuga prema Cavtatu i Konavljima, uzdiže se crkva Velike Gospe u selu Platu u istočnom dijelu Dubrovačke Župe. Pregrađena je u XIX stoljeću i ne pokazuje tragove starine. Tek po srednjovjekovnim grobovima uz nju, a po tome što joj se apsida uzdiže na istoku mogli bismo pretpostaviti, da je na mjestu nove nekoć bila manja starija crkva.

Na groblju je nekoliko srednjovjekovnih ploča. Među njima se ističu dvije na kojima je u plitkom reljefu oklesan štit, iza kojega je mač. Sličnih nadgrobnih ploča ima na mnogim srednjovjekovnim grobljima dalmatinskog primorja i otoka, dok su stećak i sanduk koji se ovdje nalaze na našoj obali veoma rijetki i sliče svojim oblikom i ukrasom na one u susjednoj Hercegovini i Bosni.

Od sanduka se sačuvala vidljiva tek polovica. Njegova gornja površina je okružena svinutim užetom, koji je primitivno urezan kao dvije duge uporedne crte, između kojih su kratke koso položene crtice koje ih spajaju. Takovo tordirano ili pleteno uže često obrubljuje rubove krova i zabata stećaka u Bosni i Hercegovini, a rijetko je urezano kao osamljeni motiv,¹⁾ kao na ovom sanduku u Platu. Na nekim je reljefno,²⁾ a na nekim³⁾ ucrtano kao na ovom sanduku. Obično obrubljuje stećak, ali se javlja i na gornjem dijelu sanduka, na primjer u Ljubušcome,⁴⁾ i širokih ploča, na primjer u Radimlji.⁵⁾

1) A. Benac, Olovo, str. 52. Beograd 1951. Isti, Radimlja, str. 31. Sarajevo 1950.

2) Uporedi S. Bešlagić, Stećci duvanjskog polja, sl. 24. Starinar VII—VIII. Beograd 1956.—1957. A Benac, o. c. sl. 38b; Š. Bešlagić, Stećci na Blidinju, sl. 48, 69. Zagreb 1949

3) A Benac, Olovo, sl. 8, 9, 25. Š. Bešlagić, Boljunji sl. 33. Starinar XII, 1961. Beograd 1961; S. Benac, Srednjovjekovni stećci od Slivna do Čepikuća. Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku II str. 75. t. VI sl. 2. Dubrovnik 1953; Š. Bešlagić, Stećci u Blidinju, str. 51. tabla 1, b.

4) M. Vego, Ljubuški sl. 47, 48, br. 31. Sarajevo 1954.

5) A. Benac, Radimlja sl. 71 br. 11, 31.

Tordirano pleteno uže je tipičan motiv dubrovačkog i dalmatinskog gotičkog graditeljstva i kiparstva XIV i XV stoljeća.⁶⁾ Njim su često obrubljena vrata i prozori, zidni vijenci i reljefi gotičkih zgrada toga vremena u Stonu i Dubrovniku, u Kotoru i Splitu, Korčuli i Trogiru, Hvaru i Šibeniku i u ostalim dalmatinskim gradovima. Vrlo često obrubljuje drvene grede gotičkih stropova, na primjer u korčulanskoj katedrali, u franjevačkom samostanu na Poljudu i u Papalićevoj palači, djelu Jurja Dalmatinca iz sredine XV stoljeća u Splitu, na stropu dominikanskog samostana na Čiovu i Lavčičeve palače u Šibeniku itd.⁷⁾

U toj upotrebi obrublivanja ploha i bridova prodrlo je, dakle, do Bosne i Hercegovine i postalo izraziti motiv stećaka, a ujedno u ljepšoj obradi kitilo, skupa s drugim izrazitim gotičkim motivom »nizom dijamantnih vršaka«, lukove⁸⁾ i nadvratnike⁹⁾ veličanstvene tvrđave u Jajcu, i crkve u Podmilačju jednako onako lijepo savinuto, a i listom iskićeno kao u prizemlju dubrovačkog Kneževa dvora, splitskih, rapskih, trogirskih i ostalih dalmatinskih palača gotičkog stila.

Pretpostavku da je taj gotički motiv mogao sa dalmatinskih primorskih gradova biti prenesen na stećke jačaju i ove činjenice. Na dva stećka urezan je drugi poznati obrubni motiv primorske gotike, niz izmjenično poredanih zubaca tzv. žioka na raboš, koji uokviruje na jednom od tih stećaka lovački motiv životinje, čovjeka i strijelačkog luka. Dakle, uobičajeni motiv hercegovačko-bosanskih stećaka uokviren je ovdje izrazitom bordurom primorske gotike XIV—XV stoljeća, koja se javlja već na Radovanovu portalu u prvoj polovici XIII stoljeća.¹⁰⁾ Na stupu iz Zgošće, koji je prenesen u Zemaljski muzej u Sarajevu, urezan je gornji luk s tordiranim užetom i četverolistom u njegovoj luneti, sličan portalima dalmatinskih romaničko-gotičkih crkava, npr. na korčulanskoj katedrali i benediktinskoj crkvi u Trogiru. Na stećku iz Vranjeva sela, također u tom muzeju, uklesani su zidni zupci tzv. gibelinskog merlata, koji se sreća i na primorskim utvrđenim dvorištima splitskih, zadarskih i korčulanskih kuća iz XIV i XV stoljeća,^{10a)} a motiv na stećku koji

⁶⁾ C. Fisković, Prvi poznati dalmatinski graditelji sl. 110. Dubrovnik 1955. Osobito ga se sreća u XIV—XV stoljeću na kućama u Stonu; C. M. Iveković, Dalmatiens Architektur und Plastik t. 7/4, 86/b, 230/b, 317/2; Đ. Bošković, Stari Bar, sl. 118, t. XLI, LVII, LXI, b. Beograd 1962.

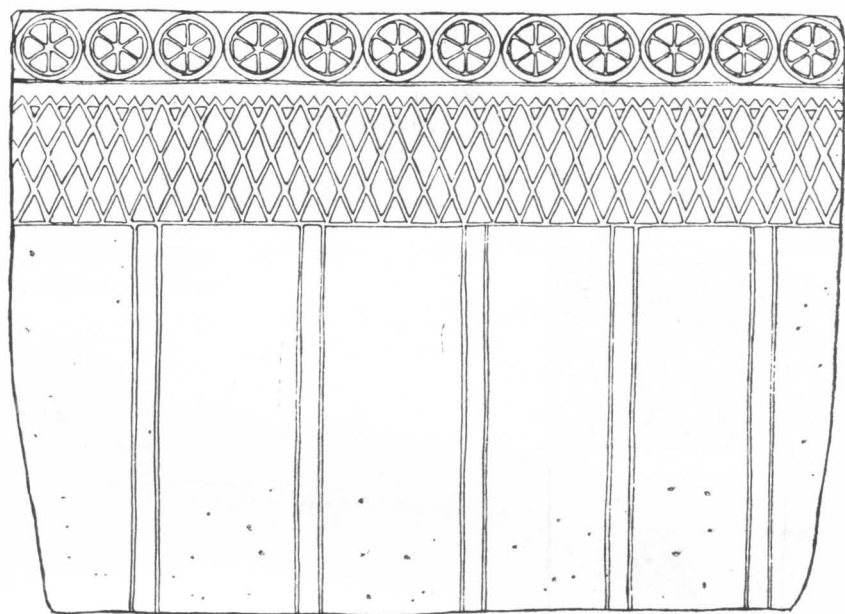
⁷⁾ C. Fisković, Drvena gotička skulptura u Trogiru sl. 36 str. 129. Zagreb 1942.

⁸⁾ D. Mazalić, Stari grad Jajce, Vjesnik zemaljskog muzeja u Sarajevu N. S. VII sl. 16b, d. Sarajevo 1952.

⁹⁾ D. Basler, Konzervacija južnog zida tvrđave u Jajcu. Naše Starine VI str. 126 sl. 7; C. M. Iveković, o. c. t. 252.

¹⁰⁾ C. M. Iveković, o. c. tabla 18.

^{10a)} V. sl. C. Fisković, Romaničke kuće u Splitu i u Trogiru, sl. 56. Starohrvatska prosvjeta S. III sv. 2. Zagreb 1952; I. Petricioli, Ostatci stambene arhitekture romaničkog stila u Zadru. Radovi Instituta JAZU u Zadru sv. 9. str. 130. Zadar 1962.

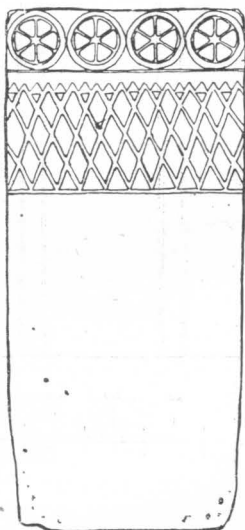
J. Bečić

Stećak na groblju u Platu

je smješten u vrtu mostarskog muzeja sjeća na niz gotičkih arkadica sa završnim cvjetnim akroterijem primorske procvjetale gotike.

Na ulazu groblja u Platu ističe se stećak naknadno upotrebljen kao glomazni dovratnik grobišnih vrata, slično kao i u Trstenome, u Brotnjicama i u Cavtatu, tako da mu se ne vidi jedna od poprečnih užih strana, na kojoj bi se moglo pretpostaviti istaknutiji ukras, a možda i natpis. Uzak je na vrhu 43, a na dnu 40 cm, a dug po vrhu 138, a na dnu 125 cm, te se prema tome vitkošću, a još više svojim neobičnim ukrasom, ističe na ovom malom primorskom groblju. Svojim oblikom zapravo je najljepši stećak u dubrovačkom primorskom kraju i trebalo bi ga ponovno uspraviti sred zelene grobišne poljane, jer je jedan od najpristupačnijih spomenika ove vrsti uz jadransku cestu. Vrh mu je ravan i bez ukrasa, a uzdužne pobočne strane se dijele u šest polja omeđenih u donjem dijelu dvostrukim, ravnim i okomitim crtama. Nad njima je široki pojas pravilno iskrižanih crta, koji oblikuju linearnu mrežu od rombića, romanički motiv tzv. natte, spleten od ševara, a reljefno izveden na građevinskim spomenicima u zapadnoj Evropi. Nad njim se niže niz zubaca

koji se u romaničkom stilu nazivlju »pilini zubi« (dents de scie, Spitzzahnverzierung). Nad tim uskim nizom poredani su jedan do drugoga dvanaest krugova, svaki sa šest šipki, tako da više sliče na kotače nego na šestorolatične cvjetove. Nastavljaju se i na užoj vidljivoj strani, na kojoj nema okomitih crta, već su samo četiri završna koluta, niz pilinih zubaca i široka pleterna mreža.

Stećak na groblju u Platu

Svojim vitkim oblikom, širim vrhom i užim dnom, slični na bosanske i hercegovačke stećke, ali se od njih donekle odvajaju svojom ukrasnom kompozicijom. Pojedini se njegovi motivi vide doduše i na tim stećcima, ali nisu ovako udruženi. Motiv romaničkih pilinih zubaca poznat je majstorima stećaka. Isklesashe ga na grobnici i sanducima u Nikšiću,¹¹⁾ na jednom sarkofagu iz Boljuna u Hercegovini¹²⁾ i kod Olova u istočnoj Bosni.¹³⁾ Inače je čest u dalmatinskom graditeljstvu XIII—XIV stoljeća. Ističe se na pročelju romaničke crkve sv. Nikole u Stonu,¹⁴⁾ na portalu sv. Duha¹⁵⁾ i na zvoniku katedrale u Splitu.¹⁶⁾

11) D. Sergejevski, Srednjevjekovno groblje kod Petrove crkve u Nikšiću, sl. 4, 14, 17, 18. Cetinje 1952.

12) Š. Bešlagić, Boljuni sl. 31 str. 85.

13) A. Benac, Olovo t. I, II, XXXIV, XL.

14) C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji sl. 15, 16.

15) C. Fisković, Nekoliko neobjelodanjenih romaničkih skulptura u Splitu. Serta Hoffmilleriana sl. 3, 4. Zagreb 1940.

16) C. M. Iveković, o. c. t. 214/3.

Motiv poredanih kotača također je poznat na stećcima, vidi ga se na onima u Fotnici kod Bileća¹⁷ i na Međuriječju.¹⁸ Na tom stećku iz Međuriječja pod nizom kotača prostire se, jednako kao i na Platu, motiv linearnog pletiva (natte) s otvorima poput rombića, koji inače nije zapažan na dosad poznatim stećcima, tek što donji dio stećka na Platu ima mjesto niza reljefnih arkadica, koje se vide na stećku u Međuriječju ili na onom kod Starog Slana,¹⁹ uporedne i ravne okomite crte. Taj motiv uspravnih crta je neobičan, ali svojom diobom podsjeća na okomice arkada, iako nema njihovog bitnog dijela — lukova.

Međuriječje se nalazi kraj utvrđenog grada Samobora, koji je zidao veliki prijatelj Dubrovačke Republike Sandalj Hranić, a Dubrovčani su svojim karavanama tu često dolazili i boravili u toku XIV i XV stoljeća,²⁰ pa je tim i shvatljivija sličnost ovih dvaju, platskog i međuriječkog stećka, koji potiču iz tog vremena.

Ulomak sa crkve sv. Đurđa u Bujićima

U visokom selu Bujićima kraj izvora vode diže se crkvice sv. Đurđa, koju stari nazivlju »Đuro s vode«, kraj koje je srednjovjekovno groblje. Njen pregrađeni četvorasti oblik bez apside i njeni ožbukani zidovi ne dopuštaju da se po stilu tačnije datira. Tek njezin položaj s vratima okrenutim k zapadu, kameni ulomci zidani u njene zidove i grobovi uz nju označuju da je srednjovjekovna, što potvrđuje i njeno zvono produbljena srednjovjekovna oblika i gotičkih slova, koje joj visi na preslici. Na dovratniku vrata je uzidan ulomak s urezanim križem, koji podsjeća svojim oblikom i obradom na starokršćanske, te nije isključeno, da je bio dio nadvratnika, a zatim uzidan u dovratnik pregrađene crkvice, da ga po običaju gotičkog stila svojim vodoravnim položajem jače učvrsti.

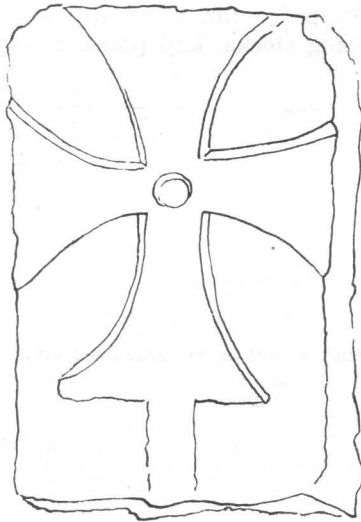
17) Š. Bešlagić, Proučavanje i zaštita stećaka. Naše Starine I, sl. na str. 171. Sarajevo 1953.

18) Č. Truhelka, Starobosanski mramorovi. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini I god. III sl. 12. Sarajevo 1891.

19) Č. Truhelka, o. c. sl. 9.

20) M. J. Dinić, Dubrovačka srednjovjekovna karavanska trgovina, Jugoslavenski istorijski časopis sv. 1—4. str. 122, 126. Beograd 1937; N. Jerga, Notes II, 211, 273, 274.

Nad vratima je uzidana kamena pločica s reljefnim križem raširenih gotičkih krakova, uzdignutim na stepenasto postolje kao na bizantskim novcima. Prvotno je služila kao nadgrobna stela kojih se nalazi u čitavom dubrovačkom kraju: kraj crkve sv. Mihovila u Vignju, sv. Lovrinca u Žukovcu, sv. Jurđa u Podvlaštici, u lapidariju Janjine, na pročelju i začelju Gospine crkve u Putnikovićima, u loži crkve u Dančanjima, kraj crkve u Osobjavi, u crkvi Kuzme i Damjana u Stonu, dakle uzduž čitavog Pelješca, kraj Blagovijesti nad Gružem, uz sv. Nikolu na Pilama u Dubrovniku, na jednoj kući kraj sv. Ivana na Šipanu, uz crkvicu u Vrbici i u Komolcu. Te okomito postavljene pločice izrazito gotičkih križeva širokih krakova,

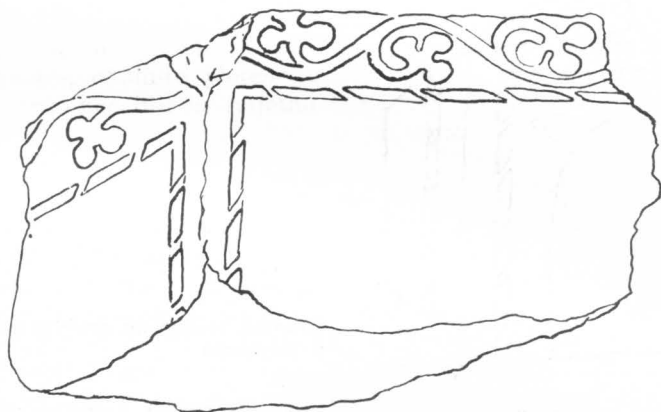

Nadgrobna pločica na groblju sv. Đurđa u Bujićima

različito ukrašenih, ponekad ispruganih kao pleterne vrpce ili s cvijećem ili s kuglom na dršku poput metalnih procesijskih križeva, prostiru se, dakle, po svom nekadašnjem dubrovačkom kraju, pa ih stoga ima i u Dubrovačkoj Župi; kraj sv. Matije u Čibači Gornjoj, kod sv. Stjepana u Kuparima, kod kapele sv. Trojice u Petrači, uz crkvu sv. Ane na Brgatu, kod sv. Spasa iznad zaseoka Krstaca i sv. Mande u Mandaljeni, pa se i sa sjeveroistočne strane sv. Đurđa u Bujićima uzdiže još jedna s križem širokih krakova, na pločici koja je ostala u svom okomitom položaju nad grobom. Sve te male nadgrobne stele s reljefnim križem, izdjelanim često na obje strane, mogu se datirati prema različitim gotičkim oblicima križa od XIV do XVI stoljeća. One nam i na ovom uzdignutom groblju potvrđuju da su tipična oznaka srednjovjekovnih seoskih grobova na području Dubro-

vačke Republike, iako ih ima i izvan njenog područja.^{20a)} Ali nas na groblju sv. Đurđa zanimaju zasada najviše ulomci dvaju stećaka i nekoliko nadgrobnih glomaznih ploča.

Na samim grobišnim vratima je ulomak stećka, kojemu je rub (vjerojatno gornji) obrubljen vijugavom viticom s trolistom, nalik djetelini na svinutoj petelci. Uz viticu se s unutrašnje strane proteže pleteno uže. To uže, rubi, bez prolustale vitice, i ugaone uspravne bridove stećka. Kameni blok je polomljen, a iz sačuvanog ugaonog dijela se ne vidi da li je imao oblik sarkofaga ili sanduka. Postavljen je uz ulazno grobišno stepenište, probijen je rupom, u kojoj je utaknut kameni križ s urezanom godinom 1870, koja, vjerojatno, označuje popravak groblja, a možda i crkvice.

Ulomak stećka na groblju sv. Đurđa u Bujićima

Motiv vijugave vitice s lišćem, koji se sreća na ovom ulomku, ukrađuje bezbroj hercegovačkih i nekoliko bosanskih,²¹⁾ pa i dalmatinskih stećaka.²²⁾ Možda je prenesen kao i pleteno uže također iz primorskog preromaničkog, romaničkog ili gotičkog kiparstva, gdje lisnate vitice kite pojedine kiparske kompozicije portala, prozora, pročelja, grobova i ostalih građevinskih i kiparskih dijelova počevši od IX pa sve do XV stoljeća,²³⁾ kada ih gotički stil još bujnije spleće i prepliće na svojim spomenicima. Naravno, one se nastavljaju u XVI

^{20a)} Đ. Bošković, o. c. t. XCIII, c.

²¹⁾ A. Benac, Srednjovjekovni stećci od Slivna do Čepikuća, t. V sl. 2, t. III, sl. 1; isti, Široki brijeg, str. 38, sl. 2. Vc; isti, Radimlja sl. 16, 22, 25, 31, 32, 46, 47, 58; Š. Bešlić, Kupres sl. 42; isti, Stećci u Gornjem Hrasnu sl. 3 br. 7; Isti, Boljuni sl. 13, 37; M. Vego, Ljubuški sl. 21.

²²⁾ A. Benac, Srednjovjekovni stećci od Slivna do Čepikuća t. VI, 1, IX, 1.

²³⁾ C. Fisković, Fragments du style roman a Dubrovnik, Archeologia Jugoslavia I. Beograd 1954.

i u slijedećim stoljećima, ali tada nas obzirom na datiranje stećaka više ne zanimaju.

Lozica na stećku imotske krajine,²⁴⁾ Radimlje²⁵⁾ i s ploče kod Geruse²⁶⁾ ima ranoromanički oblik i pokazuje svoje porijeklo iz rane romanike Splita, Zadra ili Dubrovnika, odakle je vjerojatno prešla i u Zavalu.²⁷⁾ Ti bi se stećci stoga po njoj mogli datirati u početak XIII stoljeća, jer njihove vitice ispružena lista sliče na one u Splitu i u Dubrovniku iz XI—XII stoljeća, dok vitice bosansko-hercegovačkih stećaka s pravilnim trolistom jednakim okruglih listića pokazuju već smjernicu k realističkom prikazivanju lista, približuju se dakle gotičkom realizmu našeg XIV—XV stoljeća a to je doba u koje se inače datiraju stećci.

Ulomak stećka na groblju sv. Đurđa u Bujićima

Nije isključeno da je njihov pravilni trolist nalik na djetelinu nastao od onog romaničkog s izduženim prednjim listićem i to tako da se najprije oblikovao trolist s jednim još uvijek produženim prednjim listom, a zatim se i taj zaokružio poput drugih dvaju. Taj

²⁴⁾ L. Katić, Stećci u Imotskoj krajini. Starohrvatska prosvjeta III ser. 3 sv. sl. 47. Zagreb 1954.

²⁵⁾ A. Benac, Radimlja sl. 41 t. XIX sl. 43, t. XX.

²⁶⁾ Č. Truhelka, o. c. sl. 19.

²⁷⁾ Lozica na reljefima u Splitu, Dubrovniku, Koločepu i Zavalju, v. sl. Lj. Karaman, Živa starina, sl. na str. 84. Zagreb 1943; isti, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, sl. 57, 111, b. Zagreb 1930; C. Fisković, Iskopine srednjovjekovne crkve sv. Eufemije u Splitu, t. VII, 3, VIII/3. Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva I. Zagreb 1948.; C. M. Iveković, o. c. 244/4; I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, sl. 22 tabla XXI/3, XXIV/4 Zagreb 1960; M. Vego, Arheološka iskapanja u Zavali. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu NS sv. XIV t. V. Sarajevo 1959. Treba upozoriti, da je slična lozica nađena u ruševinama starokršćanske bazilike kod Otoka kraj Sinja. Nije, dakle, isključeno da je ovaj tip lozice prešao iz starokršćanske skulpture u ranoromaničku. Uporedi za tu sličnost i reljefne lozice iz starokršćanskih bazilika u Zenici i u Dabravini. Č. Truhelka, Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini sl. 10, 15. Sarajevo 1914.

prelaz od stilizirane romaničke vitice u gotičku viticu s trolistom vidi se na tri stećka u Radimlji.²⁸⁾

Na groblju u Bujčićima zanimljiva su i dva ulomka drugog stećka. Na njima se, pored uobičajene vijugave trolisne vitice i tordiranog užeta, uz gornji rub nižu i slijepe polukružne arkadice, također česti motiv stećaka u okolnoj Hercegovini, u Konavljima, u zagorskoj Dalmaciji, pa i u Bosni. Rijedi je pak motiv četverokrake zvijezde, koja im je uklesana nad svakim stupićem pri početku pojedinog luka. Ali i taj rijetki motiv je poznat sa bosansko-hercegovačkih stećaka. Na pr. u Premilovu polju kod Stoca,²⁹⁾ u Radimlji,³⁰⁾ u Gornjem Hrasnu³¹⁾ i u Boljunima.³²⁾

Okomiti rubovi ovog stećka nisu također, kao ni opisani ulomak pri ulazu u groblje, imali vijugavu viticu s trolistom, već samo tordirano uže.

Treći ulomak, uzidan naknadno u kamenu među, imao je također arkadice, okomito pleteno uže i trolisnu vijugavu viticu, ali njegove arkadice bijahu reljefno i plastično istaknute s vanjske i unutrašnje strane stupića i luka poput onih na jednom stećku u Boljunima.³³⁾

Mišljenja o pojavi arkadica na hercegovačkim i bosanskim stećcima su različita. Č. Truhelka je smatrao da oponašaju dubrovačko romaničko graditeljstvo,³⁴⁾ čemu se priklanja i mišljenje A. Benca koji vidi u njima zapadnjačke uplive s Primorja,³⁵⁾ a donekle i D. Sergejevskog, jer i pored toga što on smatra da su arkadni stupovi antičkog porijekla, ipak drži, da su imitirani sa nekih bližih izvora, koji klesarima stećaka bijahu »pri ruci«.³⁶⁾ Iako, kako tačno primjećuje Sergejevski, »ni u Bosni ni Hercegovini ni u Crnogori nije nađen nijedan antički sarkofag s arkadama«, a premda u Solinu postoje antički sarkofazi s likovima u arkadicama, među kojima su i oni Dobrog pastira i Valerija Feliksa,³⁷⁾ ipak su mnogo bliži vremenski stećcima dalmatinski romanički spomenici.

28) A. Benac, Radimlja, t. XXVIII sl. 58, XXIX sl. 61, XXX sl. 64, 65.

29) A. Benac, Stećci, t. 9, Beograd 1959.

30) A. Benac, Radimlja, t. XIV sl. 28.

31) Š. Bešlagić, Stećci u Gornjem Hrasnu, str. 95 sl. 5. str. 101 sl. 9.

32) Š. Bešlagić, Boljuni, sl. 49.

33) Ibid. sl. 47.

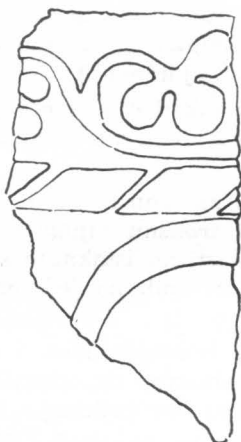
34) Č. Truhelka o. c. str. 373.

35) A. Benac, Stećci, str. 1; O. Bihalji - Merin, A. Benac, Stećci, str. XX, Beograd 1062. U priloženoj karti lokaliteta sa stećcima nisu označena upravo ona mjesta, koja povezuju dubrovačko primorsko područje sa stećcima u pozadini na pr. Bistrina, Čepikuće, Trsteno, Dubrovačka Župa i Cavtat.

36) D. Sergejevski, Srednjevjekovna groblje kod Petrove crkve u Nikšiću, str. 22.

37) Forschungen in Salona II sl. 28, 46. Wien 1926. Ibidem, III sl. 115, Wien 1939.

Ne bi međutim trebalo samo tražiti uzore arkadica na stećcima u monumentalnom dalmatinskom graditeljstvu XIII stoljeća u Dubrovniku, Kotoru i u Splitu,³⁸⁾ već i u dalmatinskom kiparstvu zadnjeg razdoblja preromaničkog, a zatim romaničkog i ranijeg gotičkog stila, dakle, u vremenu od XI do XV stoljeća, budući da su steći i pored svog arhitektonskog oblika ipak kiparska reljefna djela.

*Ulomak stećka kod sv. Đurđa
u Bujićima*

P. Ž. Petrović je pak iznio mišljenje, da su se arkadice stećaka razvile iz ranijeg njihovog motiva, u kojemu on vidi mrtvačke stolove.³⁹⁾ Međutim takvu pretpostavku o vremenskom razvoju ovih udubina od mrtvačkih stolova do građevinskih arhikolonata teško je prihvatiti, jer je nemoguće odrediti vrijeme postanka pojedinih stećaka, na kojima se ti motivi poredanih mrtvačkih stolova i niza arkadica javljaju i tako utvrđuju taj razvoj, koji nam se inače prema likovnom razvitku oblika ne čini uvjerljiv, jer su jasne opreke između jednog i drugog motiva. Arkadice nemaju svoja suženja kao mrtvački stolovi, često su im označene stope i glavice (baze i kapiteli), a ponegdje i jači postament kao građevinskim stupovima.⁴⁰⁾

Da bih potkrijepio pretpostavke o prenosu dalmatinskih građevnih motiva na stećke, napomenut ću dosada neuočenu činjenicu, da je motiv arkadica bio uobičajen u Dalmaciji i na srednjovjekovnim nadgrobnim sarkofazima preromaničkog stila XI stoljeća.

³⁸⁾ A. Benac, Srednjovjekovni steći od Slivna do Čepikuća str. 76, bilješka 14.

³⁹⁾ P. Ž. Petrović, Motiv arkada i stolova na stećcima. Starinar NS VII—VIII str. 209. Beograd 1958. Vidi osvrt Lj. Karamana na taj članak u Vijestima Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske VIII, br. 2. Zagreb 1959.

⁴⁰⁾ Ibid. sl. 35, 36. A. Benac, Srednjovjekovni steći od Slivna do Čepikuća, t. VI, sl. 1, str. 75.

Tako na primjer reljefne arkadice se nižu na pročelnim stranama dvaju zadarskih sarkofaga iz tog stoljeća,⁴¹⁾ a zna se da su Bosanci zadarski spomenici bili poznati, tako da je D. Sergejevski pretpostavio da je i motiv ležećeg mrtvaca na stećcima oko Srebrnice u Bosni pod uplivom kamenog sarkofaga i srebrne rake zadarskog pokrovitelja sv. Šimuna, što nije isključeno, pogotovo kada mogu nadodati, da su zadarski zlatari odlazili raditi u Bosnu već u XIII stoljeću, a Bosanci u XIV i XV stoljeću učili zlatarski zanat i u Zadru,⁴²⁾ iako treba istaknuti da je lik ležećeg mrtvaca u visokom reljefu nađen i u Bobovcu. Taj motiv je dakle i u Bosni poznat.

Motiv arkadica se opetuje zatim i na kamenim sarkofazima romaničkog stila XIII stoljeća i u ostalim dalmatinskim gradovima, na primjer na bezimеноm sarkofagu u peripteru splitske katedrale,⁴³⁾ a možda sa nekom sarkofagu ili pregrade potiču i ulomci sa slijepim arkadicama srpastog izrazito romaničkog luka, jedan uzidan u pločnik franjevačke crkve, a druga dva spremljena u lapidarij u Stonu. Taj motiv se nastavio u XIV stoljeću na gotičkim sarkofazima, na primjer na raci u dvorištu franjevačkog samostana sv. Eufemije u Rabu⁴⁴⁾ i na onoj iz prve polovice XV stoljeća, uzdignutoj na konzole u jugoistočnom uglu franjevačkog klaustera u Dubrovniku.⁴⁵⁾

Pored kamenih, bilo je u Dalmaciji u XIV stoljeću i drvenih polihromnih sarkofaga sa svetačkim i životinjskim likovima u romaničkim i gotičkim arkadicama, nad kojim vijuga bojadisana lozica. Poznat je mali drveni i reljefni sarkofag sv. Marcele u riznici u Ninu izdijelan u romaničko-gotičkom slogu.

Prema tome, sarkofaga ukrašenih s reljefnim arkadicama bilo je na dalmatinskom primorju od XI do XV stoljeća, a ti su mogli da uplivaju na razvoj rustičnih arkadica na stećcima, tim više što su slijepe arkadice kasnogotičkog stila ukrasivale i bosanske spomenike, na primjer kraljevska vrata tvrđave u Jajcu.⁴⁶⁾

41) Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, sl. 55; C. Cecchelli, *Zara, catalogo delle cose d'arte e di antichità*, sl. na str. 195, 198. Roma 1932. Uporedi sl. Gj. Stratimirović, *Srednjovjekovno groblje kod Zgošće*, sl. na str. 130, 131. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini I, III. Sarajevo 1891.; Enciklopedija likovnih umjetnosti 1, sl. pri dnu str. 453. Zagreb 1959.

42) D. Sergejevski, *Slike pokojnika na našim srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. NS VIII str. 133. Sarajevo 1953; C. Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, str. 117, 118, 130. Split 1959.

43) R. Adam, *Ruins of the Palace of the Emperor Diokletian at Spalatro*, t. XXVIII. London 1764. Na taj sarkofag je već upozorio L. Katić, (o. c. str. 156) i Lj. Karaman (*Vijesti muzejsko-konzervatorskih radnika NRH*, VIII 2, str. 52, Zagreb 1959).

44) W. Schleyer, *Arbe*, sl. 93. Wiesbaden 1914.

45) C. M. Iveković, o. c. t. 276.

46) Đ. Basler, o. c. sl. 4—6.

Metalni, ponajviše srebrni kovčežići sa svetačkim moćima bija-
hu također i u Dalmaciji ukrašeni od XI do XIV stoljeća nizom
poredanih arkadica, na primjer u Zadru,⁴⁷⁾ gdje je prisustvo bosan-
skih zlatara zajamčeno. Namjena tih kovčežića bila je donekle

Ulomak stećka kod sv. Đurđa u Bujićima

također funeralna, pa su i oni mogli utjecati na prenos arkadica
na stećke, tim više što su veze između primorskih i bosanskih,
hercegovačkih i srpskih zlatara bile u srednjem vijeku veoma pri-
sne, budući da je iz rudnika tih pokrajina stizalo na primorje
srebro i zlato. Vrsni zadarski i splitski zlatari Matej i Aristodije
Zorobabelovi odlazili su krajem XII i početkom XIII stoljeća u
Bosnu i imali veze s Bogumilima,⁴⁸⁾ a zatim su u XIV i XV stoljeću
mnogi dubrovački zlatari radili u Bosni i Hercegovini i odatle
primali svoje učenike, a i narudžbe. Istaknuti dubrovački zlatar
Ivan Progonović bio je iz Novog Brda.⁴⁹⁾

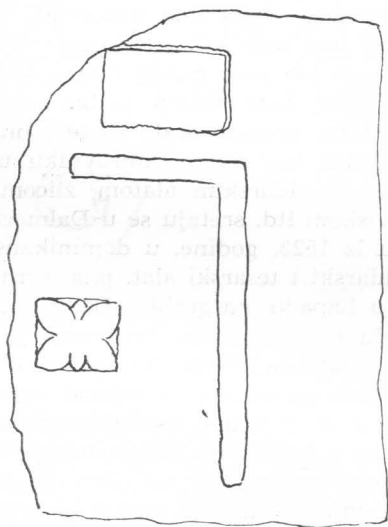
Arkadice dalmatinskih kamenih i drvenih sarkofaga i metalnih
kovčežića su ispunjene ljudskim i životinjskim likovima, geome-
trijskim ukrasima i prizorima, a ponegdje su bile i prazne, upravo,
dakle, kao i na stećcima, gdje se također nižu sve te inačice.

47) C. Cecchelli, o. c. sl. na str. 49, 81, 82.

48) C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji, sl. 21, 22.

49) C. Fisković, Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća. Staro-
hrvatska prosvjeta III ser. sv. I str. 165, 169, 170, 210, 211.

Pored toga dalmatinski kameni i drveni poliptisi također su komponirani u nizu arkadica. Jedan od njih, onaj kameni iz XIV stoljeća u zbirci Male braće u Dubrovniku, ima zvjezdolike cvjetove između lukova i pleteno uže nad njima,⁵⁰⁾ upravo kao i stećak kraj sv. Đurđa u Bujićima, koji ovdje objelodanjujem. A ti poliptisi razdijeljeni u arkadice, polukružne ili pak šiljaste, prelomljenih lukova, koje se također sretaju na stećcima,⁵¹⁾ bijahu poznati Bosancima na primorju i u samoj Bosni.

Ulomak nadgrobnne ploče kod sv. Đurđa u Bujićima

Poznati i daroviti trogirski slikar Blaž Jurjev, koji ih je slikao, primio je u svoju dubrovačku radionicu početkom XV stoljeća Martina Petrovića iz Jajca,⁵²⁾ a vrijedni splitski slikar, koji je također slikao poliptihe, Duje Marinov Vušković odgajao je sredinom tog stoljeća Stjepana sina Dragića Medoševića iz Grahova.⁵³⁾ Bosanski franjevci su u to doba naručivali dubrovačkim slikarima izrezbarene drvene poliptihe s više svetačkih likova, koji su, vjerojatno, prema ondašnjem stilu bili naslikani u reljefnim izrezbarenim arkadicama.⁵⁴⁾

⁵⁰⁾ J. Tadić, *Grada o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII—XVI v.* str. 64. Beograd 1952.

⁵¹⁾ Š. Bešliagić, *Stećci u Gornjem Hrasnu*, sl. 9.

⁵²⁾ C. Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, str. 91, 108. Split 1959.

⁵³⁾ C. Fisković, *Nekoliko dokumenata o našim starim majstorima*. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* sv. LII, dokument IX Split 1949.

⁵⁴⁾ J. Tadić, o. c. str. 205, 208, 213.

Činjenica, na koju je upozorio Č. Truhelka još krajem prošlog stoljeća, a potvrdio je pred desetak godina Š. Bešlagić,⁵⁵⁾ da su arkade rjeđe na bosanskim, a češće na hercegovačkim stećcima, koji su bliži Dalmaciji, jača pretpostavku, da je taj motiv doista mogao nastati na stećcima pod uplivom sličnog motiva na primorju. Među dubrovačkim stećcima s arkadicama treba spomenuti i onoga u Smokovljanima.

Pored tih ulomaka, na groblju sv. Đurđa u Bujićima ima i šest nadgrobnih ploča, među kojima su neke ukrašene. Jedna uz jugozapadni ugao crkvenog pročelja ima kutomjer, četverolisni cvijet i udubenu tablicu za ime pokojnika, koje nije ispisano, ali, sudeći prema kutomjeru, to je bio grob nekog zidara, kojih je bilo u XIV stoljeću i u Dubrovačkoj Župi. Odatle je bio zidar Hranislav, koji je imao imanje u Platu, zvanom onda Bjelen, brat mu Kudelin⁵⁶⁾ i Radoš Marojević Uzdić, koji je u Dubrovniku učio klesarstvo.⁵⁷⁾

Nadgrobnje ploče sa zidarskim alatom, žlicom za vapno, čekićem, kutomjerom, viskom itd. sretaju se u Dalmaciji na pr. u crkvi sv. Nikole u Stonu iz 1523. godine, u dominikanskoj crkvi u Lopudu, gdje je uz zidarski i tesarski alat, pila, svrdlo i sjekira, pred crkvom sv. Nikole u Lapadu, na groblju Danača u Dubrovniku itd.

Nadgrobnja ploča nekog ratnika prenesena je na oltar crkvice sv. Đurđa i služi kao oltarna trpeza. Na njoj je štit obješen o savinutu vrpču, na kojemu je uduben četvorasti okvir za natpis, koji nije uklesan i pod njom u krugu osmerokraka zvijezda. Iza štita položen je koso mač s balčakom. Šiljak mu je oštećen kasnijom udubinom za kosti mučenika.

Štit s mačem i zvijezda su česti motivi bosansko-hercegovačkih stećaka, ali na njima nema četverouglaste udubine za natpis. Reljefni mač i štit imaju također i nadgrobnje ploče u mnogim dalmatinskim mjestima i na njima je ponajviše, kao i na stećcima u Hercegovini i Bosni, mač koso položen iza štita napr. na Vidovom groblju iznad Dubrovačke Župe, u franjevačkoj crkvi na Lopudu, gdje su na ploči zvijezde i godina 1523, pred crkvom i uz apsidu Gospe od Šunja također na Lopudu, zatim na Pelješcu uz crkvu u Ponikvama, uz sv. Martina u Osobljavi i kraj crkve sv. Petra kraj Potomja, pred crkvom Gospe od Karmela u Orebićima, gdje je na jednoj ploči štit sam, a na drugoj, razbijenoj i pretvorenoj u klupu, s dva ukrštena mača, sred crkvice sv. Luke u Kućištima, gdje je samo štit. Ti motivi se opetuju i na grobovima uzduž makarskog primorja. Sreo sam ih na ploči uz romaničku crkvu sv. Jurja kraj Šibenika, gdje je uz štit mač, zvijezda i polumjesec, kraj crkve sv. Vlaha u Babinom polju i sv. Marije od Brda u Maranovićima na Mljetu, kraj crkve sv. Spasa na Šipanu i nekoliko

⁵⁵⁾ Š. Bešlagić, Kupres, str. 180.

⁵⁶⁾ Monumenta Ragusina. Libri reformationum III str. 306, 324, 337. Zagreb 1895. C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelj, str. 91.

⁵⁷⁾ Ibid. str. 20.

njih uz crkvu sv. Duha u Škripu na Braču, uz crkvu sv. Todora na Čiovu, gdje je uz mač i štit, motika i kosijer kao oznake zemljoradnika i ratnika, te konačno u dalmatinskom zaleđu; na groblju u Žegararu, gdje je sam gotički štit s udubinom za koplje i u Niskome u Zagori s rukom, zvijezdom i polumjesecom uz mač i štit.⁵⁸⁾ Ima ih i u Crnogorskom primorju npr. kod sv. Tekle u Spiču.^{58a)}

Mač i štit na ploči u crkvi sv. Đurđa u Bujićima

Prema tome, nadgrobnne ploče s mačem i štitom u Bujićima može se povezati ujedno s bosansko-hercegovačkim stećcima, ali i sa sličnim pločama uzduž Dalmacije, a tih, kako se vidi iz nekoliko navedenih primjera, ima najviše na području južne Dalmacije, a osobito dubrovačkog kraja, iza kojega se prostiru oblasti koje obiluju stećcima.

Dakle, i po motivu mača i štita sličnih oblika, stećci Bosne i Hercegovine se povezuju s nadgrobnim pločama dalmatinskog primorja i otoka.

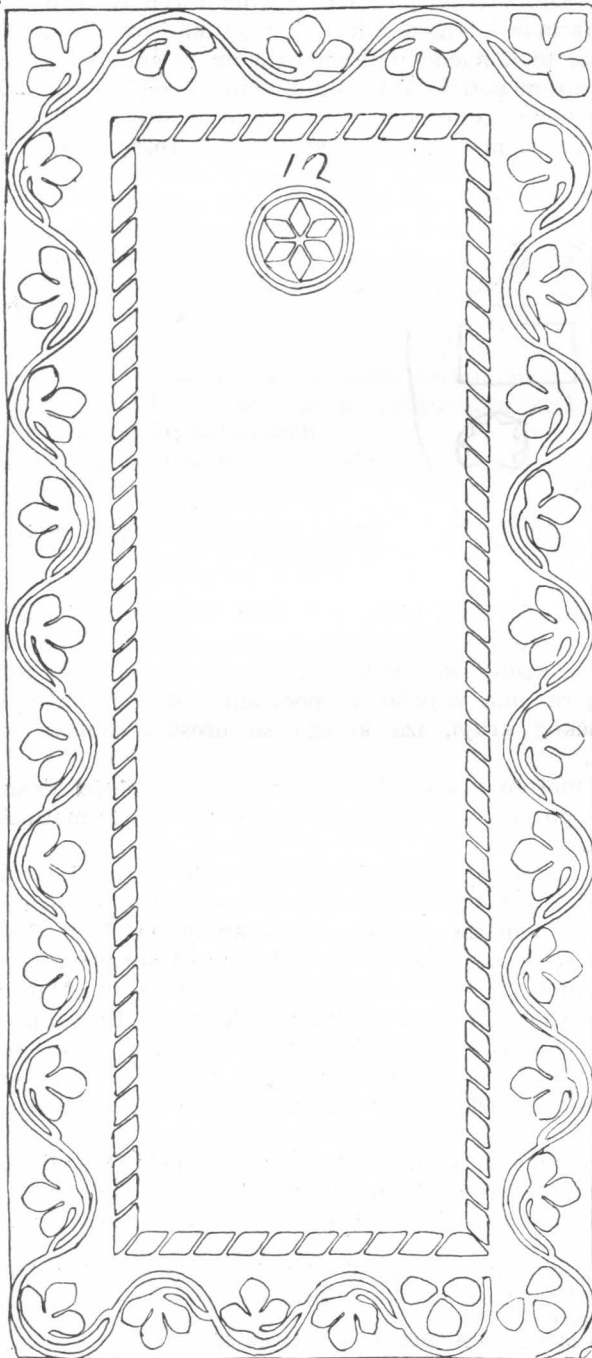
Treba ustup spomenuti još jedan motiv, a to je oznaka poljodjelca, dvosjekli kosijer, koji je rijedak na bosansko-hercegovačkim stećcima, ali ga se vidi na primjer na stečku iz Bačića u Donjoj Bosni,^{58b)} a često se opetuje na srednjovjekovnim i kasnijim dalmatinskim nadgrobnim pločama na primjer uz crkvu sv. Matije u Čibaći sred Dubrovačke Župe, u sv. Duha u Škripu na Braču, prema Sabljarovoj bilješci u župnoj crkvi Kaštel Novoga, na ploči braće Bilića iz 1533. i ploči Luke Krinčića u crkvi sv. Lazara na Čiovu, te Tome Kraljevića iz 1628. godine u Franjevačkoj crkvi također na tom otoku. itd.

U selu Mlinima sred Dubrovačke Župe, a nedaleko od Plata postoje na groblju kraj sredovječne, nažalost, pregrađene crkve sv. Ilara također dvije nadgrobnne ploče ukrašene motivom her-

⁵⁸⁾ S. Gunjača, Kratak osvrt na prilike i rad muzeja u Kninu. Staro-hrvatska prosvjeta ser. II sv. I str. 288. Zagreb 1949.

^{58a)} Đ. Bošković o. c. sl. 250.

^{58b)} O. Bihalji — Merin — A. Benac, o. c. tabla 38.

Nadgrobna ploča na groblju u Mlinima

cegovačko-bosanskih stećaka. Jedna ima na rubovima vijugavu viticu s trolistima, pleteno uže i šesterokraku zvijezdu u krugu. Na ploči je urezan broj 12 gotičkim potezom, a odnosi se vjerojatno na raniju numeraciju grobova. Na drugoj je polumjesec i šesterokraka zvijezda u obliku cvijeta, koji sliče onima na bosanskim, hercegovačkim i dalmatinskim stećcima.⁵⁹⁾

Stil crkve nam ne pomaže datirati groblje, uzdignuto na malom, ali nad morem istaknutom brijegu, jer je pregrađena, vjerojatno, u drugoj polovici XII stoljeća nakon velikog potresa, 1683. godine, kako navodi rukopisna crkvena kronika.⁶⁰⁾ Na njenom pročelju je barokni Kristov monogram IHS, a na pobočnom zidu prozor eliptičnog baroknog otvora. U pobočnoj kapeli, na kojoj je neogotička tranzena s grbom, u čijem štitu su tri kosa pojasa, nalazi se na oltaru gotičko drveno raspelo, koje se može datirati u kraj XV stoljeća, a ubrojiti, skupa s onim još neobjavljenim u crkvi sv. Križa u Gružu, u grupu poznatih dalmatinskih drvenih raspela gotičkog stila.⁶¹⁾ Ali, prema predaji, raspelo je tek početkom prošlog stoljeća preneseno u ovu crkvicu iz ukinute samostanske crkve sv. Marije od Kaštela u Dubrovniku, te se prema tome ni po njemu, ni po pobočnoj kapeli, za koju crkvena kronika veli, da je sagrađena tek 1872.—1874. godine, ne može crkvu datirati u kraj XV stoljeća.

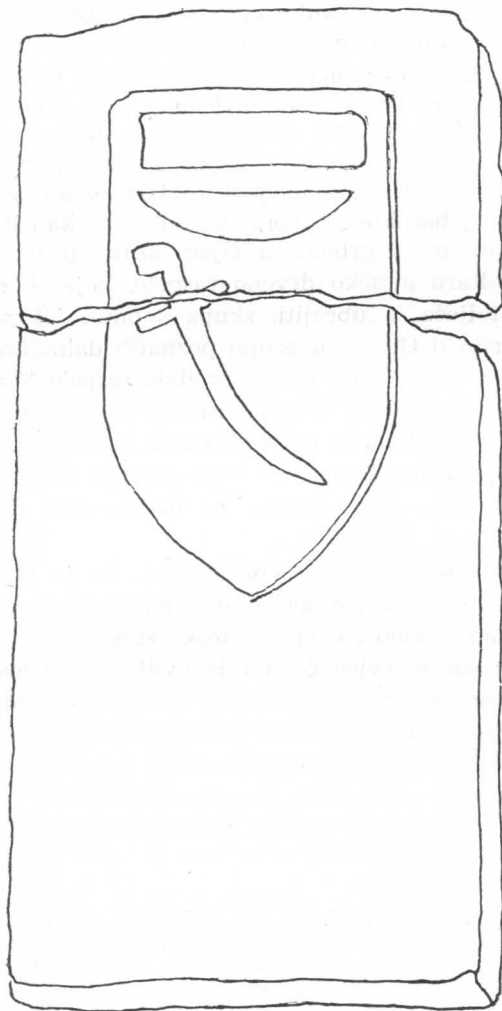
Tek se po pisanim dokumentima zna, da je postojala već u XIII stoljeću i bila kao i danas posvećena sv. Ilaru.⁶²⁾ Njen istaknuti položaj nad morem i tragovi rimske žbuke s tučenom opekom, na koje sam naišao, svjedoče, da je ovdje bilo rimskih antičkih zgrada, a i samo ime mjesta zvanog u XIII stoljeću Molina, Molenčina je rimskog porijekla, jer su Rimljani, kao i na ostalim mjestima, zastalno koristili bogate izvore ovih i danas nabujalih voda. Stoga je vjerojatna predaja, da je ovdje bio nađen i rimski mozaik, a D. N. Štuk spominje da se 1909. godine naišlo pri kopanju novih

⁵⁹⁾ Š. Bešlagić, Kalinovnik sl. 28, 109, 113. Sarajevo 1962; D. Sergejevski, Ludmer, sl. 13. Sarajevo 1952; M. Vego, Ljubuški sl. 22; Š. Bešlagić, Kupres, sl. 91, 106 a; A. Benac, Radimlja, str. 31; L. Katić, o. c. sl. 36, str. 160; S. Šilović, Stećci u okolini Trogira. Bulićev Zbornik, str. 691. Split 1924.

⁶⁰⁾ Rukopis u župnom uredu u Mlinima; A. Anić, Život sv. Ilara... uz neke povijesne crte o Župi Dubrovačkoj, str. 59. Dubrovnik 1908.

⁶¹⁾ C. Fisković, Drvena gotička skulptura u Trogiru, str. 98; Isti, Drvena skulptura gotičkog stila u Splitu. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. LI. Split 1939.

⁶²⁾ J. Lucić, Historijska topografija dubrovačke Astarteje. Anali Histo-rijskog instituta JAZU u Dubrovniku VIII—IX str. 278. Dubrovnik 1961.

Nadgrobna ploča na groblju u Mlinima

grobova na »ostatke starih zidova i na kaldrmu od mramornih pločica« i jednu mramornu ploču.⁶³⁾

Prema tome groblje može poticati jednako kao i crkvice iz XIII stoljeća, iako većina nadgrobnih ploča nije starija od XV stoljeća.

Na tri ploče je uklesan plitki reljefni štit i nad njim tablica za natpis koji nije ispunjen. Na štitu jedne ploče, koji je, prema dubrovačkom običaju spojen odozgo s tablicom za natpis, uklesan je savinuti mač, a u udubenoj tablici druge ploče je natpis:

S. D. ZIFTKO : CV.
IVANOV. EREDIBV
. SVIS. 1592

ali se po naknadnoj udubini vidi da je župljanin Živko Ivanov brisao ime ranijeg vlasnika i urezao zatim svoje.

*Nadgrobnna pločica sa groblja
u Cavtatu*

Ovakove ploče s tablicom natpisa i štitom oštra završetka i polukružna vrha, prikazanim en face, koji je uz nju komponiran, česte su u užem dubrovačkom kraju. Ima ih u samostanu male braće u Dubrovniku, u Konavljima.⁶⁴⁾ u crkvi sv. Nikole u Stonu, u Komolcu⁶⁵⁾ i Sustjepanu u Dubrovačkoj Rijeci, pa i kod sv. Stjepana u Kugarima.

I pored toga što je na jednoj od ovih u Mlinima štit i mač, one nemaju izravne veze s bosansko-hercegovačkim stećcima, već je vjerojatnije, da su nastale u dodiru s nadgrobnim pločama dubrovačke vlastele iskićenim njihovim obiteljskim grbovima i natpisima. Jedna od ovakovih kraj Gospine crkve u Lužinama u Stonu nosi natpis iz XVI stoljeća, kao i Živkova u Mlinima.

⁶³⁾ Ibid.; D. N. Štunik, *Starinska iznašašća u Mlinima*. Vjesnik za arh. i hist. dalm. XXXIII str. 152. Split 1910; I. Marović, *Arheološka istraživanja u okolici Dubrovnika*. Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku IV—V str. 13. Dubrovnik 1956.

⁶⁴⁾ V. Vuletić Vukasović, *Stećci u selu Popovićima u Dalmaciji*. Staro-hrvatska prosvjeta I br. 4 str. 237. Knin 1895.

⁶⁵⁾ C. Fisković, *Slikar Angelo Bizamano u Dubrovniku*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 11, str. 76, bilješka 7. Split 1959.

Na srednjovjekovnom groblju kraj crkve sv. Đurđa iznad Cavtata, uz prašnjavu cestu koja vodi prema Konavljima, leži također nekoliko nadgrobnih ploča i jedan sanduk s motivima bosanskih i hercegovačkih stećaka.

Sama crkva se ne odlikuje građevinskim oblikom, nema čak ni apside, ali je prema srednjovjekovnom običaju okrenuta od istoka k zapadu. Izrazitija su samo vrata neprofilirana okvira, ali s lunetom nad nadvratnikom, koja se češće sreća na crkvama dubrovačkog kraja u XV i XVI stoljeću. Preslica vrh pročelja je stilski neizrazita, a vrh začelja uzidana je kamena pločica, na kojoj je s obje strane reljefni križ širokih krakova na dršku. To je izrazita nadgrobna stela, za koju već rekoh, da je često ukopana u zemlju iznad glave mrtvaca na grobovima u čitavom području nekadašnje Dubrovačke Republike. Ova, pače, oblikom križa veoma slični onoj uz grobišnu crkvu u Komolcu. Groblje, dakle, i ovdje odava višu starinu negoli preinačena crkva.

*Križ s nadgrobne ploče
u Cavtatu*

U grobištu se ističe glomazna dugoljasta ploča, kojoj je na vrhu plitki reljef rascvjetalog gotičkog križa. Krakovi su mu toliko rastvoreni, da se kao savinuti listovi dodiruju i povezuju u krug, grleći među njima već trošne četvorolatične cvijetove. Slični križevi prestilizirani skoro u cvijet vide se i na hercegovačkim i bosanskim stećcima,⁶⁶⁾ ali i na nadgrobnim pločicama u Dalmaciji, na primjer na groblju uz crkvu sv. Lovrinca u Žukovcu na Pelješcu. Na pobočnoj uzdužnoj strani ploče plešu kolo četiri reljefna ljudska lika, držeći se poluuzdignutim rukama, onako kako ih se veoma često sreća na bosanskim i hercegovačkim, a ponekad i dalmatinskim stećcima.⁶⁷⁾ Prikazani su loše, bez pojedinosti i pojedinih obilježja, samo u poprsju. Na drugoj uzdužnoj strani ploče koračaju četiri izdužene životinje, pružene glave, jedna za drugom u istom smjeru,

⁶⁶⁾ A. Benac, Radimlja t. XXV sl. 53, XXXVII; M. Vego, Ljubuški t. XLIV, sl. 7, XVI, sl. 32; Š. Bešlagić, Kalinovnik, t. I; Isti, Boljuni, sl. 22; Isti, Stećci na Bliđinjju sl. br. 11.

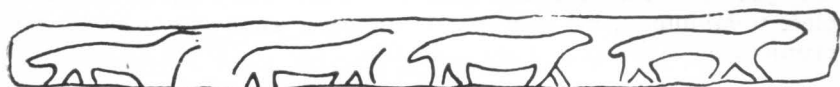
⁶⁷⁾ Š. Bešlagić, Ibid. sl. 34; M. Vego, Ljubuški, sl. 58, 35, 39; Š. Bešlagić, Kupres, sl. 10a; A. Benac, Srednjovjekovni stećci od Slivna do Čepikuća, t. VII, 1. IV 2, III, 2; C. Fisković, Segetski spomenici. Vjesnik za arh. i hist. dalm. LVI—LIX/2, sl. 6. Split 1959; Š. Bešlagić, Stećci u Brotnjicama. Anali Hist. instituta u Dubrovniku VIII—IX sl. 7. Dubrovnik 1961.; P. Kadčić-Pelko, Poviest okružja

pa kao što se plesačima ne može odrediti spol, tako se ni njima, budući da su loše klesane, ne može odrediti vrsta. Noge su im tek do polovice prikazane, a repovi kratki i povijeni. Obrisi su im vitki i ritam usklađeniji negoli plesačima kola. Na obim kraćim stra-

Kolo na nadgrobnoj ploči u Cavtatu

nama su po dvije reljefne životinje. One na pročelnoj slijede jedna drugu, dočim se one uzdignutih repova na začelnoj strani, koja je bliže reljefnom križu, suprotstavljaju jedna prema drugoj, poput suprotstavljenih lavova na romaničkim reljefima. Rep veće životinje se rastvara dekorativno kao dvostruka kuka, onako kao što ga Vid Vuletić Vukasović opisuje na stećku u Pridvorju u susjednim Konavljima.⁶⁸⁾

Životinje na nadgrobnoj ploči u Cavtatu

Taj motiv je, kao što je poznato, također čest na bosanskim i hercegovačkim stećcima.⁶⁹⁾

Na drugoj obrubljenoj ploči je reljefni polumjesec i četverolist poput križa u krugu spletena užeta. Ne treba ni spominjati, da se sličan motiv polumjeseca i cvijeta, koji ponegdje može označivati zvijezdu, a možda i sunce, vrlo često ponavlja na hercegovačkim i

Makarskoga. Arhiv za povjesnicu jugoslavensku VII. Tabla uz str. 9, slika br. 3, 4; F. Bulić, Starinski nalazi u Promajni odlomku Baškevode kod Makarske. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku XLIX, str. 69. Split 1926—1927. Dakle, motiv plesača vidi se i na stećcima uz jadransku obalu i to u Segetu, u Cavtatu, u Tučepima i Velikom Brdu kod Makarske.

⁶⁸⁾ V. Vuletić Vukasović, Stećci u Konavljima u Dalmaciji. Starohrvatska prosvjeta II str. 103. Knin 1896. Treba nadodati, da se, pored stećka koji autor opisuje, nalaze kod župne crkve u Pridvorju još nekoliko stećaka. Tu je ulomak jednoga s tordiranim arkadicama i tordiranim užetom na pobočnoj strani, a s cvjetovima i neobičnom volutom na vrhu, koja podsjeća na natpisnu tablicu. Stećak s trolišnom viticom je pretvoren u kamenicu za vodu u dvorištu franjevačkog samostana.

⁶⁹⁾ A. Benac, Radimlja sl. 58; M. Vego, Ljubuški, sl. 59, 53; Š. Bešliagić, Stećci u Gornjem Hrasnu sl. 9; isti, Stećci u dolini Neretve sl. 7; Isti, Stećci u Brotnjicama t. VI sl. 6, 7.

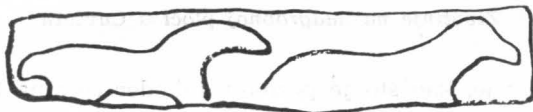
bosanskim stećcima,⁷⁰⁾ a imaju ga i dalmatinske nadgrobne ploče seoskih groblja. Reljefni polumjesec je isklesan i na jednoj nadgrobnoj ploči kraj crkve sv. Stjepana u Kuparima, gdje je na drugoj ploči uezana i zvijezda. Dva polumjeseca i mač ukrasuju nadgrobnu ploču okruženu pletenim užetom kraj Gospine crkve u Putnikovićima na Pelješcu, a mjesec i zvijezda ploču u Segetu.⁷¹⁾ Inače su motivi mjeseca i zvijezde rijetki na dalmatinskim stećcima.⁷²⁾

Životinje na nadgrobnoj ploči u Cavtatu

Reljefni krug spletenog užeta okružuje plitku izbočenu polukuglu sred ploče, koja se nalazi pred crkvenim vratima. Sličan motiv također ukrasuje bosanske i hercegovačke stećke.⁷³⁾

Na grobišnim vratima smješten je jedini sanduk ovog groblja. Njegov okrenuti vrh obrubljuje savinuta vitica s trolistima, koji, iako jako oštećeni, otkrivaju ipak iste oblike, kao i oni na opisanoj ploči u Mlinima i na stećcima u Bujićima, samo što se ovdje ne primjećuje uz tu lozicu i savinuto uže.

Životinje s nadgrobne ploče u Cavtatu

Sa ovog groblja je prenesena u vrt Bogišićeve zbirke ploča s reljefnim križem širokih trokutnih krakova, jedna od najvećih u ovoj vrsti okomitih, nadgrobnih srednjovjekovnih stela. Sve ostale pak ploče na ovom starom cavtatskom groblju, kao i one u Bujićima i u Platu, skupa sa stećcima, su u toku vremena premještane i ne nalaze se na izvornom mjestu, zbog toga njihov današnji položaj ne može poslužiti rekonstrukciji rasporeda.

Tako, dakle, u zalivu Dubrovačke Župe, koji završava s Cavtatom ima nekoliko stećaka, ploča i sanduka s motivima bosanskih i hercegovačkih stećaka. Spomenuo sam najglavnije. J. Lucić u ovom broju »Priloga« opisuje one na Brgatu, a treba napomenuti

⁷⁰⁾ Isti, Kupres sl. 10, sl. 8; A. Benac, Široki Brijeg sl. 46, 52.

⁷¹⁾ S. Šilović, o. c.

⁷²⁾ A. Benac, Srednjovjekovni stećci od Slivna do Čepikuća, str. 76.

⁷³⁾ M. Vego, Ljubuški, t. XLIV, 18, sl. 50; S. Bešlagić, sl. 75; sl. 73a, sl. 45, sl. 38a; A. Benac, Široki Brijeg, t. XXXIV, 1.

da se na Vidovom groblju, preko gorskih vrhova, iznad župskog sela Zavrelja, nalazi skupina od devet stećaka: nadgrobna ploča s osmerolatičnim cvijetom i druga već spomenuta s četvorastim štitom i mačem, te još jedna bez ukrasa, zatim stećak s pletenim užetom i uporedno vijugavom viticom bez lišća, ali s kukama poput one na stećku u Karauli u Duvnu, i pet stećaka bez ikakva ukrasa.

*Motiv s nadgrobne ploče
u Cavtatu*

*Motiv s nadgrobne ploče
u Cavtatu*

Iako i ti stećci, skupa s onima na Brgatu, čine cjelinu s ovima na Platu, u Bujićima i u Cavtatu, osvrnuo sam se tek na ove u primorskom kraju i na njihove najtipičnije motive, tek da se i u tome vidi povezanost dubrovačkog primorja s njegovim bosansko-hercegovačkim zaleđem, što za proučavanje ovih srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika, koje još nije završeno, neće biti bez interesa, pogotovo pri rješavanju jednog od pitanja koje se tu postavlja; koliko je naime primorsko stilsko graditeljstvo i kiparstvo bilo povezano s ovim rustičnim spomenicima? Naravno, na to pitanje se ne može potpuno određeno odgovoriti, jer se uplivi nikad ne mogu u povijesti umjetnosti, osobito u ikonografiji, skućiti ni odrediti samo upređenjem motiva i stilskih sličnosti, geografskom ili vremenskom blizinom i povijesnim vezama, ali sve te činjenice treba ipak pri tom rješavanju uvažiti. Stoga sam ovdje neke sličnosti naglasio, a pri rješavanju tog pitanja ne može se mimoći i činjenice utvrđene pouzdanim arhivskim dokumentima XIII, XIV i XV stoljeća, koji su dosadašnji ispitivači stećaka skoro mimošli.

Iz tih arhivskih spisa se naime doznaje da su primorski, osobito dubrovački graditelji i klesari, odlazili raditi u oblasti i zemlje svog zaleđa⁷⁴) i da su odatle, na primjer iz Popova polja, iz Trebinja i Nevesinja,⁷⁵) pa i iz ostalih hercegovačkih i bosanskih mje-

⁷⁴) C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji, str. 90.

⁷⁵) Ibid. str. 19, 20; Diversa notarfae 21, str. 44; ibid. 68 str. 57'. Državni arhiv u Dubrovniku.

sta primali učenike i pomoćnike, te da neki dubrovački kamenari XIV stoljeća potiču iz Konavala,⁷⁶⁾ iz Župe i sa Šumeta. Oni, kao i mnogi ostali, klešu u Dubrovniku dijelove i ukrase stilskog graditeljstva.⁷⁷⁾ Bratoje sa Šumeta radi s istaknutim romaničko-gotičkim kiparom Mihojem iz Bara,⁷⁸⁾ a neki dubrovački kamenari beru ponekad kamen na Brgatu,⁷⁹⁾ gdje se nalaze stećci. Očito je, dakle, da su klesari sa područja stećaka povezani i na taj način s dubrovačkim kiparima i graditeljima stilskog romaničkog i gotičkog graditeljstva.

*Motiv s ruba nadgrobne ploče
na Vidovom groblju*

Ta povezanost se otkriva i u ostalim klesarskim školama na primorju. Splitskim i trogirskim kamenarima stižu u XV stoljeću učenici iz Livna,⁸⁰⁾ Cetine,⁸¹⁾ Posušja.⁸²⁾ Graditelj i kipar Andrija Aleši uzimlje pomoćnika iz okolice Bugojna,⁸³⁾ a još ranije najdarovitiji primorski majstor Juraj Dalmatinac prima na nauk tri učenika iz Bosne.⁸⁴⁾ Neki od tih mladića se nisu vjerojatno ni vraćali u Bosnu, već ostajali raditi u mirnijim i sigurnijim primorskim gradovima, ali bilo je slučajeva da se vraćaju na svoja imanja.

⁷⁶⁾ C. Fisković, Prvi poznati... str. 113.

⁷⁷⁾ Ibid. str. 76.

⁷⁸⁾ Ibid. str. 118, bilješka 663.

⁷⁹⁾ Ibid. str. 21.

⁸⁰⁾ C. Fisković, Umjetnost i umjetnički obrt u XV i XVI stoljeću u Splitu, Zbornik M. Marulića, str. 140. Split 1950.

⁸¹⁾ C. Fisković, Nekoliko dokumenata o našim starim majstorima. Vjesnik za arh. i hist. dalm. LII str. 189. Split 1949.

⁸²⁾ C. Fisković, Umjetnost i umjetnički obrt u Splitu, str. 147.

⁸³⁾ G. Praga, Documenti intorno ad Andrea Alessi. Rassegna Marchigiana VIII nr. 3. Pesaro 1929.

⁸⁴⁾ D. Frey, Der Dom von Sebenico und sein Baumeister G. Orsini str. 145, 150. Kunstgeschichtliche Jahrbuch der k. k. Zentral Kommission für Denkmalspflege. Wien 1913; I. Kukuljević, Slovník umjetnikah jugoslavenskih, str. 260. Zagreb 1859.

Tako se dubrovački graditelj Ivan, koji je radio na franjevačkom samostanu i čini se bio iz Trebinja, sklopivši 1349. godine ugovor za gradnju tog građevinskog romaničkog sklopa, obavezao da će raditi cijelu godinu, uz uvjet da ga se o žetvi pušta kući »in Sclavoniam«, da požanje svoje žito.⁸⁵⁾

Dubrovačka vlada je, zbog čestog odlaska svojih zidara u susjedne oblasti njenog zaleđa, bila primorana početkom 1314. godine zabraniti, da idu tamo raditi bez izričite njene ili kneževe dozvole, a uz kaznu od pedeset perpera prekrše li tu zabranu, s kojom je htjela okupljati zidare u svom gradu i tu razvijati građevinsko-klesarski zanat. Odredila je pače, da se kazni svaki dubrovački građanin, koji bi sklopio ugovor sa stranim ili domaćim majstorum za bilo kakav rad u balkanskim oblastima bez spomenutog dopuštenja.⁸⁶⁾ To znači da su dubrovački majstori, i domaći i strani, koji tu bijahu nastanjeni, već u toku XIII stoljeća odlazili na rad u dubrovačko zaleđe.

Uprkos toj zabrani, oni su, željni zarade, odlazili i dalje u unutrašnjost. Godine 1326. zidali su crkvu u Trebinju. U proljeće 1330. godine obavezalo se odjednom šest klesara, da će otići na dva mjeseca u Zahumlje bosanskom banu Stjepanu II Kotromaniću zidati, a vjerojatno i klesati kamene građevinske ukrase, jer je poznato da su bar dvojica od tih bili vješti izradbi arkada na biforama i triforama romaničko-gotičkog stila. Stjepanovu nasljedniku bosanskom kralju Tvrtku I Kotromaniću i vojvodi Pavlu Radenoviću zidali su dubrovački zidari krajem XIV stoljeća zdence.⁸⁷⁾

Pored tih poznatih činjenica, o kojima sam već opširnije pisao, spomenut ću ovdje još nekoliko podataka, o kojima ću arhivske dokumente doskora u cjelini objaviti.

U svibnju 1413. godine obavezali su se dubrovački zidari Božitko Bogdanović i Ivan Petrović, da će u Srebrnici, gdje je trgovala brojna dubrovačka kolonija, graditi neku već započetu crkvu. Godine 1430. otišla su četiri gruška zidara Marko Vehojević, Vlahota Marojević, sin mu Lukša i Mihoč Klapotić zidati za bana Matka Talovca u Srebrnik kod današnje Tuzle. U svibnju 1453. krenula su tri dubrovačka klesara Vitko Radosalić, Ivo i Radovan Krvaničić da zidaju na franjevačkom samostanu u Srebrnici, a 1504. druga trojica, da dovršavaju taj posao. Zastalno oni nisu bili prvi od dubrovačkih zidara, koji stigoše da rade u taj grad. Prirodno je stoga, da se baš u okolici Srebrnice nalazi nekoliko nadgrobnih spomenika s likom mrtvaca na poklopcu, za koje je D.

⁸⁵⁾ C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji str. 112, bilješka 625.

⁸⁶⁾ Ibid. str. 91.

⁸⁷⁾ Ibid. str. 91. C. Fisković, Zadarski majstori u Dubrovniku tokom 14. st. Anali Historijskog Instituta JAZU u Dubrovniku II str. 404. Dubrovnik 1953.

Sergejevski pretpostavio, da su klesani po uzoru primorskih i dubrovačkih romaničkih i gotičkih raka.⁸⁸⁾

U još bliže, hercegovačke krajeve, dubrovački zidari su još češće odlazili. Ljeti 1488. zidali su Petar Bogdanović iz Brgata i Matko Ljubanović iz Dubrovačke Župe, dakle, baš iz krajeva gdje ima stećaka, neku crkvu u Kočeli kraj Trebinja, a zidar Radić Obradović iz Dubrovnika gradio je 1499. godine neku crkvu u Grahovu.⁸⁹⁾

Ali nisu samo dubrovački, nego i ostali primorski zidari i graditelji kasnogotičkog stila, bili zaposleni u Bosni. Šibenski klesar Ivan Hrelić, koji je pripadao krugu Jurja Dalmatinca i bio poznat u Zadru i u Pagu, bio je pozvan 1462. godine na gradnju Marijine crkve u Vranduku.⁹⁰⁾

Pored toga mnogi dubrovački graditelji koji su odlazili na rad u Srbiju tokom XIII—XV stoljeća prolazahu bosanskim i hercegovačkim drumovima, uz koje se, na vidljivijim mjestima, nalazahu ponekad i stećci, i oni im nisu mogli biti nepoznati. Radeći pak u tim zemljama oni su morali okupljati oko sebe veći broj pomoćnika iz kraja u kojem su dolazili da grade, tim više što su tu radili dulje vremena i na većim gradnjama. Tako su dolazili izravno u dodir s bosanskim i hercegovačkim majstorima, koji su ponajviše radili po njihovim uputama.

Šteta je samo što je veliki potres u drugoj polovici XVII stoljeća uništio u Dubrovniku mnogo romaničkih i ranogotičkih spomenika, a među njima nekoliko najznačajnijih crkava, katedralu, sv. Stjepana, sv. Vlaha, franjevačku u gradu i benediktinsku na Lokrumu, u kojima je bilo mnogo skulpture, pa vjerojatno i starijih sarkofaga. Ta bi dubrovačka romanika, da se sačuvala, u svom kiparskom bogatstvu, bila jasnije otkrila svoju povezanost s balkanskim zaleđem. Ti romanički spomenici u Dubrovniku i u okolici bijahu povezani sa spomenicima srpske raške škole, pa je prema tome očito da su se njihovi motivi odrazivali i na bosanskim i hercegovačkim.

Naravno, da je i sjevernjačka gotika, koja je stizala u srednjovjekovnu Bosnu iz zemalja sjeverne i srednje Evrope kopnenim putevima, mogla uplivati na razvoj nekih dekorativnih motiva na stećcima.

Njeni su tragovi uočljivi i u graditeljstvu i na predmetima umjetničkog obrta, koji bijahu lako prenosivi, u mnogim bosanskim

⁸⁸⁾ D. Sergejevski, Slike pokojnika na našim srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima.

⁸⁹⁾ C. Fisković, Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku, str. 101. Zagreb 1947. Dostora ću te i ostale dokumente o radu dubrovačkih majstora u Bosni, Hercegovini i u Srbiji objaviti u ožjellni.

⁹⁰⁾ V. Molè, Urkunde und Regensten zur Geschichte der Dalmatinische Kunst aus dem Notariatsarchiv von Sebenico. Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege VI str. 154. Wien 1912.

mjestima. Na pr. na nekim još neobjelodanim kamenim ulomcima koji su nedavno nađeni u Bobovcu, a pohranjeni u Sarajevskom Zemaljskog muzeju, na ulomcima jako profiliranih dovratnika nekog portala nađenog u Jajcu, koji se nalaze u tamošnjoj franjevačkoj zbirci, jednako kao i na reljefnim medaljonima Navještenja i Golgote na zvonu iz XV stoljeća u franjevačkoj zbirci u Livnu i na reljefnim simbolima evangelista pozlaćenog križa u franjevačkoj zbirci u Kreševu, na kaležu razvijene stoje, na kojoj su reljefni gotički motivi »ribljeg mjuhura« u franjevačkoj zbirci u Jajcu itd. Ti ulomci i umjetnine odvajaju se od dalmatinske primorske gotike, koja se ispoljava u Bosni osobito na portalu gotičke kapele sv. Ivana u Podmilačju, koja ima poligonalnu apsidu i gotičke prozore trilobnog završnog luka. Luk toga portala sa žiokom na raboš, tordiranim užetom i dijamantnim vršcima sačuvan je u lapidariju franjevačkog samostana u Jajcu, dok su dovratnici, iskičeni tim istim motivima primorske gotike, vidljivi samo na fotografijama tog portala i kapele, sačuvanim u župnom uredu u Podmilačju. Portal pripada XV stoljeću, a godina 1705. urezana vrh luka označuje vjerovatno njegov prenos na obnovljeno pročelje kapele. Utjecaj dalmatinskog graditeljstva ispoljio se i na zvoniku sv. Luke u Jajcu, koji svojim sužavanjem prema vrhu i diobom na katove pokazuje još romanički raspored, ali gotička vrata i prozor u njegovom prizemlju odavaju da je zidan tek krajem XV ili početkom XVI stoljeća, a ne u doba romanike. Dvije četvoraste poluglavice kovrčasta lišća i cvijeća prelaznog gotičko-renesansnog stila iz Jajca, koje je već Truhelka prenio u Zemaljski muzej u Sarajevo, pokazuju očite oznake primorskog arhitektonskog dekora.

Svakako, i iz povijesnih činjenica i iz ulomaka koji su ostali, može se pretpostaviti da su barem četiri izrazita motiva na stećcima i to arkadice, tordirano uže, štit s mačem i vijugava vitica s lišćem nastala u dodiru primorskih graditelja i klesara s hercegovačkim i bosanskim majstorima stećaka u toku XIII—XV stoljeća, jer upravo tada kada su nastajali stećci, a i ranije, postojale su davno utrte trgovačke, političke pa i zidarsko-klesarske veze između Dalmacije, Bosne i Hercegovine. Sugestivna slikovnica primorske romanike u tom cvjetnom dobu dalmatinske umjetnosti bila je tako bogata i uočljiva na vidljivim mjestima, da je Bosanci i Hercegovci, što danomice silažahu u ove gradove, nisu mogli ne uočiti.

Naveo sam zato nekoliko primjera, ali to nisu jedini, jer vijugave lozice⁹¹⁾ i slijepe arkadice se opetuju u bezbroj inačica na preromaničkim i ranoromaničkim plutejima,⁹²⁾ na zidovima, propovjedaonicama i lunetama portala, na drvenom kiparstvu, srebrnim

⁹¹⁾ V. sl. C. M. Iveković, t. 75, 231, 244/4; I. Petricioli, o. c. t. 21/3.

⁹²⁾ J. Stojanović Maksimović, O srednjovekovnoj skulpturi na crnogorskom primorju, sl. 4, 6. Istoriski glasnik br. 3—4. Beograd 1951. Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, sl. 38, 84, 115, 118, 119; Đ. Bošković, o. c. t. LXXIX, c, d.

oltarskim palama i moćnicima od Zadra do Bara i Ulcinja. Prizori lova, opetovani na stećcima, ističu se na Radovanom portalu u Trogiru,⁹³⁾ Otovom luku zvonika katedrale u Splitu,⁹⁴⁾ životinje bogatog srednjovjekovnog bestijarija vide se tu i na mnogim romaničkim reljefima uzduž naše obale, štitovi i mačevi su urezani na nadgrobnim pločama dalmatinskih primorskih, otočkih i zagorskih sela, pilini zupci su također česti u dalmatinskoj romanici, a na početku njenog razvoja u XI i XII stoljeću poznat je i motiv palmete (palmete) koji se sreća na stećku u Nikšiću.⁹⁵⁾

Mnogi od tih motiva su prodirali iz dalmatinskog primorja u dalmatinsku zagoru i u dubrovačka sela, a odatle su mogli preći lako u sjeverne susjedne oblasti, jer veze između primorskih i kopnenih zemalja bijahu prepletene u doba postanka stećaka, koji su se dizali, kako vidjesmo, i na samom domaku Dubrovnika, gdje je u to vrijeme cvalo graditeljstvo i kiparstvo srednjovjekovnih zapadnoevropskih stilova, koje je moglo iz tog i ostalih primorskih umjetničkih žarišta nadahnuti i suvremene majstore stećaka.⁹⁶⁾

⁹³⁾ C. Fisković, Radovan, t. 70. Zagreb 1951.

⁹⁴⁾ D. Kečkemet, Figuralna skulptura romaničkog zvonika splitske katedrale. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 9 str. 109, sl. 13. Split 1955.

⁹⁵⁾ D. Sergejevski, Srednjovjekovno groblje kod Petrove crkve, str. 25. Autor piše, obzirom na pojavu palmete na stećku u Nikšiću, da mu taj motiv nije poznat u romanici. Međutim u dalmatinskoj i dubrovačkoj ranoj romanici taj motiv je zapažen. Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, sl. 57, (nadvrtnik!), 111, 112, 117 i str. 112. Sačuvan je i u dvorištu Lucićeve palače u Trogiru. C. M. Iveković, o. c. Textheft sl. 25. Wien 1927; I. Petricioli, o. c. 20 t. XVI, XXI/1.

⁹⁶⁾ Ne bih se stoga složio s mišljenjem P. Z. Petrovića koji piše »dosada nisu otkriveni pisani spomeni o dovođenju tuđih majstora drukčije sredine i kulture od naroda u Bosni i Hercegovini, niti su oni ostavili bilo kakvog traga na nadgrobnim spomenicima«. (Motivi na bosansko-hercegovačkim stećcima. Zbornik Matice srpske. Serija društvenih nauka 10, str. 30. Novi Sad 1955.) Primorski majstori nisu morali izrađivati stećke, ali bosanski i hercegovački klesari koji su surađivali s njima u svojoj zemlji i na primorju nisu mogli da ostanu izvan njihova upliva. A. Benac pak neodređeno piše (Olovo, str. 69.) da su feudalci otprilike u XIII vijeku doveli »strane majstore«, od kojih da su domaći ljudi u Bosni s vremenom naučili klesati kamen, a zatim i praviti stećke. Lj. Karaman se opravdano s tim mišljenjem ne slaže. On također upozorava na mogućnost veza između pojedinih motiva na bosanskim stećcima s motivima dalmatinskih spomenika. Lj. Karaman, O bosanskim srednjovjekovnim stećcima. Starohrvatska prosvjeta III S, sv. 3, str. 181. Zagreb 1954.

»STETCHAKS« DU MOYEN AGE A CAVTAT ET DANS ŽUPA
DE DUBROVNIK

CVITO FISKOVIĆ

Dans cet article l'auteur publie quelques fragments en pierre de »stetchaks« et de dalles de monuments funéraires du Moyen Age qui se trouvent dans les cimetières médiévaux de deux villages de la Župa de Dubrovnik, Plat et Bujici, et dans celui situé au-dessus de la petite ville de Cavtat, tout près de Dubrovnik. Ces monuments funéraires connus dans la littérature spécialisée sous le nom de stećci (stetchaks) — et, parmi eux, se trouvent des dalles funéraires — ont des motifs de reliefs: croissant, rende de danseurs, sarmant avec grappes, corde tressée, arcades, épée avec bouclier et autres, semblables à ceux des stetchaks des XIVe. et XVe. s. de Bosnie et d'Herzégovine et d'une partie de la Dalmatie. L'auteur considère que certains motifs qui figurent sur les stetchaks de Bosnie et d'Herzégovine, surtout les arcades, la corde tressée et le sarmant, sont nés sous l'influence des sculptures des styles roman et gothique qui ont fleuri dans les villes dalmates, pendant la période du XIIe. au XVe. s. Ces deux provinces, la Bosnie et l'Herzégovine, étaient politiquement et commercialement liées au Moyen Age avec ces villes de la côte et particulièrement avec Dubrovnik. Les constructeurs de Dubrovnik allaient souvent travailler en Bosnie, en Serbie et en Herzégovine; ils y ont construit des églises, des couvents et des forteresses, entre le XIIIe. et le XVIe. s., ce que corroborent de nombreux documents d'archives de Dubrovnik. Ils ont certainement transporté dans ces trois régions des Balkans certains motifs architectoniques et sculpturaux, qui ont été employés jusque sur les stetchaks. D'autre part, les maîtres dalmates, ceux de Dubrovnik surtout, recevaient de ces régions des élèves et aides qu'ils formaient dans leurs ateliers du littoral adriatique. C'est par ces liens que des motifs de l'Europe occidentale sont arrivés à figurer sur les stetchaks, entre le XIIIe. et le XVIe. s.